

ОДНОСТРОЇ НАДВІРНОЇ КОМПАНІЙСЬКОЇ КОРОГВИ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

В статті досліджується розвиток уніформи Надвірної компанійської корогви, охочекомонної кур'єрської команди на службі уряду Гетьманщини, за правління гетьмана К.Розумовського.

Зовнішня атрибутика українського війська, особливо збройних сил Гетьманщини, залишається на сьогодні однією з найбільш нерозкритих історичною наукою тем. Дореволюційні, радянські та закордонні історики не спромоглися дослідити належним чином це питання з огляду їхніх цілей, завдань та пріоритетів. Це стосується, зокрема, військових одиниць, які на перший погляд не відігравали суттєвої ролі у военній історії та структурі збройних сил Гетьманщини, проте становили помітне явище в побуті гетьманів та вищих установ, і становище яких залежало часто-густо від культурних пріоритетів та стабільності політичної влади й сили правителів Малоросії. До них слід віднести і такий маловідомий нині складник збройних сил Гетьманщини як Надвірна компанійська корогва. Найбільш помітним періодом в історії її існування виявився час правління останнього гетьмана Малоросії, Кирила Розумовського (1750–1764 рр.), що характеризується загальним піднесенням соціально-політичного життя Гетьманщини та вагомими змінами у військовій сфері.

Потрібно зауважити, що архіви установ й осіб, що мали відношення до забезпечення компанійців Надвірної корогви мундирними і амунічними речами, чи зовсім не збереглися, або ж дійшли до нас лише частково. Внаслідок цього не є можливим достатньо повно розкрити тему. Полишаю остеронь у даній студії через обмеженість її розміру питання, пов'язані з

походженням та утилітарними функціями окремих предметів уніформи, що потребують окремого розгляду.

Надвірна компанійська короґва (далі – НКК) бере свій початок з кінця XVII ст., коли вона була сформована Іваном Самойловичем у якості особистої кінної охорони (гвардії) під назвою «Компанія надвірної короґви»¹. Але втративши могутнього сюзерена, вона втратила і свій високий статус. Надалі за гетьманів та I Малоросійської колегії НКК несла кур'єрську, конвойну та охоронну службу при Генеральній військовій канцелярії (далі – ГВК) та гетьманській резиденції. Ротмістр НКК виконував також обов'язки обер-поліцеймейстера і палацевого коменданта (гетьманського полковника)². НКК становила окрему роту одного з компанійських (охочекомонних, найманих) полків і, як і всі компанійці, за імператорським указом від 1743 р. укомплектовувалася із «сємьянистих козачих детей и братьев», охочих українців (включно з Запоріжжя та Польщі) та посполитих віком від 20 до 35 років. Квартирувалася НКК у Кролевецькій та Воронізькій сотнях Ніжинського полку. В 30-х роках в НКК служили 1 ротмістр із трьома молодиками (почтовими), хорунжий, писар, осавул, 3 курінні отамани, кожний з молодиком, 12 подвійних товаришів (служили з молодиком) та 38 рядових поодинкових компанійців. Разом у команді нараховувалось 57 компанійців та 21 молодиків. Грошову платню отримували по «Примерной ведомости», поданій з Колегії іноземних справ 20 травня 1729 р.: ротмістр – 14 р. на рік, хорунжий – 7 р., осавул – 7 р., писар – 6 р., отамани курінні – по 7 р., подвійні – по 6 р., поодинкові – по 4 р. Окремо отримували ще харчові та фуражні гроші. Але вже 1750 р., з обранням К. Розумовського гетьманом Малоросії, цю команду було збільшено майже удвічі (більше 120 чоловік), і очолювалася вона тепер не сотником, а полковим осавулом³. Табір НКК знаходився у Глухові. Надвірні компанійці виконували різні доручення ГВК: відбували варту при дворі гетьманському, наглядали за порядком при вищих інстанціях, за водах, цейхгаузах тощо, супроводжували конвоем вищих посадових осіб⁴.

Вже в січні 1752 р. гетьман велів замість однієї бути двом компанійським командам (ротам) «на дворе гетманском при большом зале, и содержать караул с значком, и переменять через 2 недели, и над арестантами в Войсковой генеральной канцелярии караул содержать из оных же команд». Ці команди знаходились під наглядом генеральних осавулів Якубовича та Валькевича, а після їхньої смерті, у віданні економічної канцелярії гетьмана. У лютому 1761 р. НКК переведена у відання ГВК⁵. У 1754 р. обидві команди (Другого та Третього компанійських полків) полкових осавулів Семена Йосифова (старший) та Петра Чернявського були укомплектовані. При цьому, окрема невелика команда НКК-ви із старшиною постійно супроводжувала гетьмана, служачи в їздових при похідній ГВК, і становила його особисту «гвардію». Поступово НКК виокремлюється в майже самостійну військову одиницю і наприкінці 50-х рр. нараховує 225 чинів і рядових, в тому числі двох полкових осавулів (старший П. Чернявський та А. Височін), трьох сотників, сотенних писарів 2-х, осавулів 3-х, хорунжих 2-х та 14 подвійних товаришів⁶.

Як складова компанійських полків, Надвірна корогва мала в 50-х роках і подібні однострої. Компанійські полки, у свою чергу, мало чим відрізнялися від козацьких городових полків зовнішніми атрибутами. Мундири та озброєння компанійців НКК комплексно залишалися козацького зразку. Через це в діловій документації того часу компанійці також згадуються під назвою «козаки». Забезпечення особового складу НКК одягом, озброєнням та необхідним спорядженням до 1761 р. проводилось централізовано, хоча і нерегулярно, тобто в разі необхідності, «у щёт жалования которое они заслужат» (термін їх служіння часто продовжувався до повного зносу). Покладалось воно на компанійських полковників, які отримували часто із затримками необхідні суми з Малоросійського скарбу, а не на ГВК (яка відала забезпеченням інших найманих служителів – жолдаків, військової музики тощо). На жаль, через те, що архіви канцелярій компанійських полків не збереглися, а збережений архів Канцелярії Малоросійського скарбу обри-

вається 40-ми роками, ми маємо не багато відомостей про однострої компаніїців НКК цього часу⁷.

1757 р. при доукомплектуванні команди полкового осавула П. Чернявського полковник І Компанійського полку Крижанівський 15 квітня доповідав в ГВК, що новонабрані козаки (44 чоловіка) «как воинскими приборами так и платьем не совсем ещё исправлены, для чего надлежит всех их мундировать одинаким платьем (курсив мій – *Є.С.*). А по смете одному компанейцю на кафтан, черкеску, штаны, пояс и шапку надобно 8 рублей 50 копеек» (приблизно стільки ж обходився мундирний одяг і виборним козакам – *Є.С.*). Саме згадані речі потрібно вважати форменим службовим одягом компаніїців⁸.

Поверх лляної сорочки із широкими рукавами та сторчовим комірцем компаніїці носили суконний⁹ каптан (жупан)¹⁰ довжиною до колін. Жупан шився до стану і розширювався від талії до низу: суцільно кроєна спинка трохи підрізувалася по лінії стану, по боках у підрізи вшивались розкльошені 1–2 клини, а в розпори – прорізні полотняні кишені. Зборки у жупана групувалися по боках позаду. Жупан мав сторчовий комір за модою того часу. Рукава досить широкі звужувались к кінцям й застібалися гапличками біля руки, зазвичай маючи вузькі закарваши. Застібався жупан густо від коміру до пояса маленькими гапличками, пришитими по борту, а також гудзиками, зробленими з шнурка, – напевно вверху, в комірі, як то ставало поширеним у Польщі і в Україні в той час. Підбивався каптан товстим цупким полотном, а на полах – крашениною. Комір, борти, кишені та кінці рукавів обшивалися гарусним (шерстяним) шнурком. Писемні та речові матеріали вказують, що жупани укріплювалися за східним зразком бавовняною, конопляною волокниною, вовною, «клочем». Шар волокнини вміщували між підкладкою і лицьовою тканиною, яка зверху прошивалась навскісними чи паралельними стібками міцними шовковими нитками¹¹.

Поверх жупана вдягали суконну черкеску, яка обходилась залежно від розміру від 2 р. 63 к. до 2 р. 92 к. Як назва, так і сам одяг, у якості верхнього стройового каптана нижніх козацьких

чинів та служителів заступає інші види подібного верхнього одягу (ярмолуки, кунтуші і киреї) у Гетьманщині з кінця 40-х рр¹². Судячи з відомостей дослідників, іконографічних, речових та писемних джерел, черкеска того часу була однобортною, довжиною до колін, сильно приталеною і мала розширений від лінії стану силует. Суцільно кроєна спинка з частковим підрізом по лінії стану переходила у довгу вузьку прохідку. Між передками і прохідкою вшивалися кльошово скроєні косі клини, що забезпечувало рівномірне укладення зборок позаду. По боках у розпори вшивалися вертикальні прорізнi кишени. Поли заходили досить глибоко, права на ліву. Широкі рукави звужувалися від ліктя й закінчувалися круглими розрізними карвашами. Від пахви до ліктя рукава мали поздовжні розрізи, утворюючи т.зв. «вильоти», і могли закидатися на плечі за спину. Досить високий, відкритий попереду, сторчовий комір не застібався, а поли зводилися до одного борту по середині грудей і живота, утворюючи вверху невеликий виріз, так, що був виден жупан. Застібалася черкеска, як і жупан, до пояса на малі гачки й петлі, уміщені в підшивці по борту. Підбивалася зазвичай крашениною¹³. Комір, борти, поли, вильоти, кишени, карваши і місця ушивання клинів уверху («вуса») обшивалися гарусним шнурком. Будучи прикрасою строю, шнурочок водночас мав оберігати шати від протирання на згинах, у місцях, що піддаються постійному тертю. Підперезували черкеску шерстяним або полотняним поясом; за черкеською модою кінці довгого й широкого пояса, складеного уздовж до 1/3 своєї ширини, не зав'язувалися вузлом, а закладалися спіраллю навколо талії і випускалися позаду¹⁴.

Штани – неширокі шаровари на очкурі, зав'язувані попереду, шиті зазвичай з білого грубого сукна кавказько-степовим кроєм, із клиновидною матнею та прорізними кишнями по боках в розпорах швів. Влітку ж, у спеку, носили полотняні шаровари аналогічного крою¹⁵.

Чоботи – чорні козацькі з виправленої телячої шкіри, з невисокими халявами, із м'якою подошвою та з підківками-скобами замість підборів, які кріпилися трьома шипами. Мали

2-шарові закаблуки з луб'яною дерев'яною прокладкою. Чоботи даного типу належать до східного типу взуття, поширені були на Кавказі та в Середній Азії¹⁶.

Шапки з високою смушковою околицею та невисоким суконним вершком, ціною у 55 к. Такі шапки широко побутували на Україні в середині XVIII ст. Їх носили неказацькі верстви та козаки-підпомічники. Цей тип частіше фігурує під назвою «польської», «круглої» шапки («кримки»). Характерним же елементом стрийової шапки виборних козаків, відомої під назвою «козацької», був високий вершок – суконний мішок, устланий м'яко зборками над неширокою смушковою околицею, за рахунок чого вона коштувала вдвічі дешевше. Компанійці носили, як і козаки, польську «сарматську» зачіску: високо підголену чуприну та висячі вуса¹⁷.

Судячи з наявних табелів саме черкески, каптани й шапки були мундирним одягом, решта ж речей, як то шаровари, каптани, пояси не мали, напевно, подібного регламенту. Деякі заховані на службу в полки компанійці мали свої власні, дешевші або дорожчі штани (а деякі навіть і каптани). Це підтверджується і розшукними справами, де подаються дані тільки про шапки, черкески й каптани утікачів. Ті ж самі предмети були форменими й у виборних козаків. На мою думку, це зумовлено тим, що штани були майже не видні з-під верхнього одягу¹⁸.

Щоб виокремити компанійців серед козацьких полків, позначити професійний статус, їхні мундири відзначалися зеленим кольором на відміну від синього у козацтва. Дослідник української старовини В.Ломіковський у своєму енциклопедичному довіднику 1808 р. так описує мундир компанійців: «зелёная черкеска с красными обшлагами и красный исподний кафтан; большею частию, носили они узкие шаравары, а иногда и штаны голанцами называемые. Шапки их были круглые. Оружие компанейцев состояло в сабле, коротком ружье, но иногда душельтоне, и в нагайке... Сапоги носили коротенькие». Але цю характеристику можна відносити до атрибутів компанійців тільки пізнішого часу, пореформенного, 60-х рр. А.Шафонсь-

кий, не вказуючи деталей і часу, також підтверджує побутування у компанійців козацького мундира зеленого кольору¹⁹. У мундирних табелях червоний колір застережується тільки стосовно шапок, а щодо черкесок та каптанів – тільки розмір, що може свідчити на користь одноколірності обох каптанів. Тим більше, що мундир виборних козаків – черкеска й жупан – в 50-х рр. в більшості полків теж були одного кольору. Вагомішим підтвердженням на користь цього може бути опис вбрання збіглого компанійця НКК, який втік зі служби 1759 р.: «Черкесок 2 сукна зелёного (обидва каптани, жупан і черкеска, названі однаково, напевне, через подібність крою – *Є.С.*), шапка круглая, з чорною околицею, вершка зелёного, пояс полотняний, чоботи чорние». Згадана в документі шапка вершка зеленого може вказувати на відхилення від приписаної червоної або ж на побутування у надвірних компанійців шапки іншого кольору (зеленого), ніж у решти компанійців²⁰. Компанійці НКК, які служили особисто гетьману (як і інші військові служителі), перебуваючи при похідній ГВК, носили мундири в кольоровій гамі гербових барв свого патрона, підкреслюючи статус своєї служби (за аналогом західноєвропейських та польських ліврей), а саме: сині черкески та червоні жупани²¹.

Окрім названих речей компанійці носили в негоду та холод, як і козаки, опанчі-бурки²², кожухи, кобеняки, які перевозились складеними при сидлі у саквах. У якості повсякденного нестройового одягу компанійцями вживалися свити, каптани, «нагольні» кожухи, киреї тощо²³.

Озброювалися рядові рушницями, підрядженими з Тули по 3 р., шаблями ціною 1,5 р., скоріше за все місцевого виробництва, та списами. Амуніція складалась з ладівниці на перев'язі ціною у 20–22 к., судячи з ціни – місцевого виготовлення, подібної до тих, які використовувались виборними козаками²⁴, портупей²⁵ шкіряної з мідним прибором до шаблі та шкіряного ремня до рушниці. Чи використовували компанійці НКК рогові натруски для насипання пороху на полицю рушничного замка, як виборні козаки, стверджувати важко, бо жодної згадки про це в документах не знайдено. Окрім формених амуніч-

них речей компанійці, як і всі козаки, за традицією, мали та-кож шкіряні гаманці-кісети, футляри для ножів та ложок, що підвішувались до поясу, а також різні шкіряні сумки та сакви – перекидні полотняні й вовняні торби для перевезення при-пасів та одягу, які чіплялися до кавалерійського сідла.

Якось повинні були відрізнятися однострої курінних отама-нів та подвійних товаришів. З документів відомо, що у 1770 р. ці чини відрізнялися від рядових передусім наявністю синьо-го плаща та окрім списів і рушниць мали ще й пару пістолетів в ольстрах. Подібну «відзнаку» могли мати вони і в 50-х рр., що було характерним у той час для козацьких військ Росії, а також польських військ. Компанійські старшини, як і козаць-кі, на той час ще не мали, напевно, регламентованого мундиру з огляду на привілейоване службове становище. Вони носили кунтуші та черкески, пошиті з дорожчих матеріалів, підбиті взимку хутром, та оздоблені золотими, срібними і шовковими позументами²⁶, петлицями та шнурком. Їхній багато оздобле-ний стрій швидше свідчив про слідування тодішній шляхетсь-кій моді, ніж стройовому мундиру війська²⁷.

Молодики, що служили при подвійних товаришах та стар-шині, не мали мундиру і виконували службу у звичайному бу-денному українському вбранні: в свитах із сірчини, опанчах, кожухах, кобеняках; штанах із грубого домотканого сукна (бі-лого, сірого чи чорного) та полотна; круглих польських шап-ках, яломах, теплих капелюхах, кучмах; чоботах яловичих²⁸.

В 50-х рр. надвірні компанійці, як і решта найманців, «війсь-кових служителів», залишали за собою ще невисокий статус службової верстви, нижчий у табельній ієрархії за привілейо-ваний козацький, лицарський, будучи передусім кур'єрами, ви-конуючи доручення гетьмана та ГВК. На користь цього може свідчити той факт, що в подорожі до Москви гетьман спорядив 1753 р. у якості почесного конвою при своєму почті запорізьку команду із старшинами у складі 14 чоловік, одягнувши їх у до-рогі строї ліврейнних (гербових) кольорів, – червоного, синього, блакитного та білого, – оздоблені у старшин срібними позу-ментами, шнурками й петлицями, а у рядових шовковими, а са-

ме: шуби, підбиті лисячим та вовчим хутром, кунтуші тонкого сукна, грезетові²⁹ каптани, стьобані на бавовні, широкі суконні шаровари, кумачеві пояси, червоні і жовті сап'янові чоботи та високі смушкові шапки. Купівля всіх необхідних товарів для справляння обмундирування та екіпірування цієї команди покладалося на «їздових», тобто компанійців НКК³⁰.

У якому стані знаходились компанійці наприкінці 50-х рр. показує рапорт полковника Часника 1758 р. про матеріальне становище та озброєння тисячного компанійського полку, що формувався для відправлення в Пруський похід: «я в прийнятти оних в свою команду, попересмотрев [...] болшим числом в иних лошадей угодних, а в других ы некаких шабель и опанчей, в иних же ружей списов, и лядунок, воинского запаса не застал». З документа видно, що компанійці не знаходились під міцним наглядом по від'їзді гетьмана до Росії, воїнська готовність їх була підзанадбана, як і в цілому в українському війську. Куплений відсутній одяг, як то «кожухи и в запасе зготовленних обув и протчое» полк втратив у поході. Тому 1760 р. компанійці цього полку були забезпечені заново кожухами та взуттям, а також іншими втраченими мундирними і амунічними речами: «ружжем, мундиром, убранем исподнем, воинским запасом, ладовнициями, списками, шаблями, суконними апанчами». Для поповнення рядів сильно зріділого тисячного полку наказано було вислати і компанійців з НКК³¹.

У цей час також відбулися важливі зміни у військовому спорядженні компанійців. До походу компанійці були озброєні т.зв. «новопавлівськими» російськими рушницями, але за доповіддю полковника Часника 1758 р., для кінної служби вони були непридатними: «тяжелы и длинны, быстро заряжать и стрелять невозможно (через малий калібр – Є.С.), да и погон³² у них нет», «Ружью надлежит быть на погонах (за тягостию оногo к обучению и отпору неприятеля...)». До цього часу рушниці з погонами та панталерами не побутували в українському війську. Але вже 1757 р. за реформою військової екзерциції у козацькому війську вимагалось мати до рушниці погон, а до пістолетів (кому приписано) – темляки. Тому більшість ко-

зацьких полків поступово переходять на озброєння кавалерійських російських зразків. Цей самий процес відбувався і в компанійських полках, зокрема, і в НКК. Тому полковник Часник запросив поставити в полк за згодою всіх козаків 1000 рушниць гусарського зразку з погонями «не малого а единственного калибру, подобием керасирских, а чистотою и лёгкостью оногo ружья превосходные как гусарские»; лядунки по калібру рушниці: «большие гусарские лосинные, с большими чистыми медными пряжками», а також 500 шабель «прямые некороткие номерные, полосы в них широкие обоюдные самые добрые и самой чистой работы, в доброй и хорошей медной осаде, ручки с большими медными ефесами и напалнми, а на руку закришками добрыми и приличными медными». За згодою гетьмана 16 грудня 1758 р. було укладено контракт на поставку підрядом ніжинськими купцями зброї та амуніції в полк у кінці 1759 – на початку 1760 р.: карабіни по 4 р., лядівниці по 1 р., а шаблі – по 2.5 р. Підряджені 1760 р. карабіни були високої якості і відрізнялися від штатних російських значно більшою ціною (для порівняння 2.1 – 2.5 рублів)³³.

Проте матеріальне становище компанійців залишалось дуже важким. Тисячному компанійському полкові, що повернувся з походу вкрай зрідилим, в більшості без коней, до того ж зтягнули з виплатою жалування, а виданого раніше не вистачало навіть на справляння «самонужнейшого одягання», так само, як і суми, виданої з Малоросійського скарбу для набору полку³⁴. Труднощі воєнного часу, недогляд з боку ГВК та зтягивання виплат із Малоросійського скарбу призводили до того, що і компанійці НКК, яким до того ж випало служили в 1000-му полку, не мали повної екіпіровки та одноманітного, форменого одягу, часто взагалі доводилося носити домашній свитний стрій. Саме такими їх застав гетьман, виглядавшими особливо убогими та несправними на фоні вишколених та «блискучих» голштинських та гвардійських імператорських військ. Враження Розумовського знайшло відображення в ордері в канцелярію Малоросійського скарбу від 27 лютого 1761 р., де виражено, що «козаки Компанейской Корогви в

крайней неисправности по несмотрению содержани, якож де многия не имеют одяния, лошадей, и никакой аммуниции, многия ж де из них и лошадей не имеющие, словом сказать гаразда хуже от городових козаков служащих на своём коште без жалования» (виборні козаки час від часу підлягали огляду, до того ж відповідальність за стан військової готовності козаків лежала на сотенній і полковій старшині – *Є.С.*). Ця обставина і підштовхнула шанобливого та ініціативного гетьмана до рішучих заходів у справі реформування НКК, як належить придворній гвардії гетьманського автораменту³⁵. «Для лучшого ж де тех козаков исправления и порядочного содержания» гетьман наказав статському раднику Теплому (завідувач глухівської гетьманської канцелярії, колишній ментор та опікун гетьмана) «из той Компанейской Надворной Корогви избрать самих лутших исправних рядових козаков 120, да старшин и атаманов 8 человек» та утримувати їх при гетьманському домі під відомом статського радника, а інших компанійців НКК, 67 чоловік «за неспособность отправить в ГВК для надлежащего определения». Залишених 128 компанійців з старшинами належало «умундировать униформним гусарским платем, и другою необходимо потребною аммуницею, яко то ружем, саблями, перевесми, седлами, ладунками и пистолетами» за гроші, призначені в річну платню, а також порції і рації відправлених з Надвірної корогви 67 чоловік компанійців, – кожного року по 2010 рублів 20 коп., «покудова совсем умундировани будут»³⁶⁻³⁷. Отримуючи риси, притаманні справжній гвардії, як то: впорядкованість, дисципліна, вишколеність, однорідний та помпезний вигляд, НКК зберігала традиційну, козацьку, внутрішню структуру, підкреслюючи цим, напевно, зв'язок із компанійськими козацькими полками. Отже, гетьман, не порушуючи військової структури українських збройних сил, затвердженої ще Петром II, перетворював Надвірну компанійську корогву у неофіційну гетьманську гвардію, надаючи їй і належних атрибутів.

Коли саме була переобмундирована НКК залишається невідомим. Проте, мабуть, першою з компанійських команд НКК-

ви була переобмундирована надвірна команда («їздові»), що знаходилась при похідній ГВК гетьмана в Санкт-Петербурзі. Як і раніше вона отримала мундири геральдичних кольорів свого патрона.

Так, з довідки II Малоросійської колегії, ордером графа К.Г. Розумовського від 23 травня 1762 р. генеральному підскарбію Гудовичу, даним в Санкт-Петербурзі, повелено «для умундирування по гусарски тринадцяти человек компанейцов тамо всё потребное не токмо для мундиру но и что надлежит к протчему всему гусарскому воинскому прибору исправить подрядом или покупкою за денги з скарбу малороссийского, и кои к тому избранны и определены будут тех в гусарской мундир переодет». Наскільки почесною була служба в цій гвардійській команді вказує й те, що очолював її військовий товариш, полковий компанійський осавул Петро Канівський, представник привілейованої козацької шляхти. Вже 20 серпня він поданим таємному раднику генеральному підскарбію і кавалеру Гудовичу донесенням доповів про справляння ним гусарського плаття 13 компанійцям, і приклав відомість, «сколко на то умундирование гусарским платьем и конским убором употреблено денег»³⁸.

На жаль, відомість не дає детальних описів мундирних та амунічних речей, а містить лише скупий перелік витрачених на їх пошиття матеріалів, куплених готових речей тощо. Проте проведене ретельне дослідження з використанням низки історичних методів, передусім порівняльно-історичного та аналогій, а також вивчення деяких деталей біографії гетьмана дозволили спробувати реконструювати мундир гетьманської надвірної гусарської команди.

Отримана картина несподівано показала, що нові мундири конструктивно та в системі поєднання мундирних та приборного кольорів були взоровані не на російських армійських і не на австрійських (угорських) і пруських, а на голштинських гусарських мундирах зразку 1760 – початку 1762 рр., близьких до пруських. Вибір гетьмана та осавула впав не випадково, на нашу думку, і може бути пояснений кількома факторами. Но-

вий государ, голштинський принц, постійно тримав К. Розумовського біля себе, що могло б служити прикметою доброго ставлення до гетьмана. Він був призначений полковником лейб-гвардії Ізмайловського полку, отримав ще раніше голштинський орден св. Анни. За доповіддю гетьмана обрано нових вищих чинів, старшини та полковників, внаслідок чого молодий гетьман оточив себе надійною й вірною йому командою, що підтримувала та допомагала гетьману у реформуванні військової та соціально-політичної системи Гетьманщини. Без виборів пожалувані у стародубівські полковники голштинський генерал-майор обер-гофкамер-інтендант, з чином російського бригадира, а в гадяцькі – голштинський бригадир Крижанівський, в чернігівські – випущений з гоф-фур'єрів в армійські полковники Мілорадович, генеральний підскарбій Василь Гудович з чином таємного радника й пожалуванням ордену св. Анни. Тоді ж Київ був повернутий у відомство гетьмана³⁹. Нові жорсткі порядки, встановлені імператором за пруським уставом, підштовхнули і гетьмана навести лад в українських збройних силах. Тому не дивно, що гетьман обмундирував свою гвардію за голштинським зразком.

Більшість мундирних речей була виготовлена приватними місцевими російськими майстрами. Обмундирування рядових складали ківер, доломан, ментик, чакчіри, кушак, галстук, опанча, ботики, а також ташка і чапрак. За кількістю оздоблюючих деталей мундир рядових компанійців відповідав скоріше офіцерському чину, ніж рядовому.

За ківер правив *мірлітон* – поярковий ковпак висотою близько 6 вершків⁴⁰, обшитий стамедом⁴¹, оснащений лопаттю на лівому боці (яка обмотувалась навколо ковпака і вільно звисала, а в дії розмотувалася, утворюючи флюгер), обшитою навколо білою півшовковою тасьмою і прикрашеною на кінці та біля перегину білими китицями. *Доломан*⁴² червоного тонкого сукна з невеликим сторчовим коміром і блакитними обшлагами, підбитий крашениною. Перед доломана прикрашався п'ятьма рядами дуже часто насаджених мідних посріблених гудзиків та 16–18 рядами білих шовкових шнурів, з'єднаних гудзиками.

Причому, гудзики центрального ряду, на які запинався шнуровими петлями доломан, були круглі, а решта – менші, пласкі. *Ментик*⁴³ суконний блакитний, облямований по краю доброю чорною овчиною та підбитий крашениною, прикрашений, як і доломан, часто насадженими мідними посрібленими гудзиками в п'ять рядів і товстим білим шовковим шнуром в 12–14 рядів. Ментик одягався в рукава тільки в холод. В решту ж часу накидався на ліве плече, кріплячись на лівому плечі білою півшовковою тасьмою мірою в 1 аршин. *Чакчіри*⁴⁴ суконні червоні, підшиті білим полотном та багато розшиті попереду фігурним білим шовковим шнуром. Для надання пружності й міцності доломан, ментик та чакчіри підкладалися в потрібних місцях клейонкою (проклеєним полотном). *Чоботи* гусарські (боти) висотою до середини литок, з чорної юхти, підшиті червоною козлиною шкірою, з залізними гусарськими шпорами. *Галстук* (хустка) гусарський чорний креповий⁴⁵ мірою у 2 аршина, який мабуть, кілька разів обхоплював шию. *Кушак* гусарський білий, з перехопленнями, напевне, із синього шовку (а можливо, синій з білими перехопленнями), із білими китицями на шнурах. Носився поверх доломана. *Опанча* армійська без рукавів, синього сукна, довжиною до середини литок, з виложеним коміром-каптуром. У плечах та спині підбита червоною каразеєю⁴⁶. Застібалась під шиєю великим гачком. *Ташка*⁴⁷ гусарська з юхтової шкіри, із кришкою, покритою блакитним сукном та обшитою по краях білою півшовковою тасьмою. В центрі викладався вензель, на який ішло 5 аршинів гусарської червоної тасьми. Це може вказувати на те, що зображався не імператорський вензель, а скоріше гетьманський, проте його вигляд залишається загадкою. *Чапрак*⁴⁸ гусарський поверх сідла суконний блакитний, підшитий полотном, із довгими задніми кінцями. Обшивався по краю білою півшовковою тасьмою, можливо у 2 ряди, враховуючи, що на кожен чапрак виходило по 20,5 аршин тасьми, тобто вдвічі більше потрібного (як і у голштинських гусар). По кутах чапрака та на пістолетній ольстрі викладавалися вензелі, як на ташці⁴⁹.

Окрім гусарського мундира рядовим було пошито ще й у

якості позастроєвого мундиру козацькі сині «юпки»⁵⁰, підшиті білим полотном, сині ж «кыреи»⁵¹, червоні шаровари та козацькі чоботи. Їх, напевне, компанійці мали носити поза строєм та в довгих переїздах⁵².

Окрім обмундирування для компанійців виготовили гусарські кінські убори, карабіни, шаблі, пістолети й амуніцію: портупею, пантелер та ладунку з перев'язом. Їх особливості не застережено, тому можна вважати, що вони були голштинського зразка, менш вірогідно – російського. Карабін висів на погонному перев'язі – панталері – через ліве плече. Через праве – ладівниця з ютрової шкіри. В пішому строю носили шаблю із залізним ефесом, чорним грифом та чорними піхвами в залізній оправі. В кінному строю гусари мали попереду при сидлі ще й пістолет в ольстрі і бушмат.

Осаду Канівському справлено 2 ментика і 2 доломана, із нашитими посрібленими гудзиками, як у рядових, 2 пари чакчір (1 пара одягу позастроєва) і 1 чапрак як у рядових. Підкладка пошитого плаття, як і решта несправлених мундирних і амунічних речей офіцерського зразка (окрім карабіна з панталером, яких офіцери не мали) виготовлялися, напевне, за окремою статтею, можливо, власним коштом. Пояс, китиці, шнурки, вензелі та галуни мали бути срібними замість шовкових, і викладалися, мабуть, за офіцерським зразком.

Окрім запозичення голштинського (пруського) принципу поєднання мундирного та приборних кольорів, де колір шнурів і китиць мав відповідати кольору приборного металу, в новопошитих одностроях суворо витримано гаму ліврейних, тобто гетьманських гербових кольорів: червоного, синього та білого, тому і весь приборний метал був мідним, посрібленим та залізним. Тим самим знаково вказувалася приналежність цієї надвірної компанійської команди до особистої гетьманської служби.

Подібні мундири, тільки зеленого з приборним червоним кольорів (мундирні кольори компанійських полків) і, мабуть, з оздобленням із дешевших матеріалів отримала, напевне, і решта особового складу НКК, бо в наявних документах немає зас-

тереження про різницю в справлянні мундирів для надвірних компанійських команд. Про зелені гусарські мундири у компанійців НКК згадує А. Шафонський⁵³.

Новий шабель на шляху до перевтілення НКК у кінну гвардію було взято у 1763 р., коли НКК була піддана рішучим кадровим змінам, призваним підвищити в ній дисципліну, бойові та професійні якості. Восени в НКК нараховувалося 2 сотника, 1 писар, 4 курінних отамана, 22 подвійних товариша, 92 поодиноких, із яких половина, за повідомленням полкового осавула Петра Канівського, різними шляхами ухилялася від служби. Тому в жовтні Кирило Розумовський наказав генеральному осавулу Журавці, за пропозицією Канівського (25 липня 1763 р.), учинити в НКК гусарам переогляд, залишивши тільки найкращих, а «явившихся к службе малоросслих, старих заботних и кои укриваются и сами ищут сторонних посилок, чем би должную езду обминуть» звільнити від служби, а на їх місце прийняти в їздові компанійців, які служили в пруському поході в різних гусарських російських полках і «на собственних лошадах с конним гусарским убором а иние и со всею амунициею пришли». До речі, жалування за службу в Сербському та Грузинському полках (з 1761 р.) компанійці отримали лише в 1765 році⁵⁴. Ще здатних до служби звільнених компанійців гетьман наказав генеральному осавулу Скоропадському відіслати «в заднепрские места ко вмещению в полки компанейские». При цьому, як і раніше, в поїздах гетьмана супроводжувала надвірна команда їздових гусар. На початку 1764 р. при перебуванні гетьмана в Санкт-Петербурзі вона нараховувала 10 рядових та полкового компанійського хорунжого Василя Септухова⁵⁵.

Після ліквідації гетьманства, а з ним і ГВК, НКК залишилася на кур'єрській службі в Глухові при новій центральній установі – Малоросійській колегії. На кінець 1765 р. в НКК налічувалося 125 чинів: полковий осавул, полковий хорунжий, 2 сотника, 4 сотенних старшини, 5 курінних отаманів, 22 подвійних і 90 поодиноких. В 70-х рр. більшість компанійців була відправлена на поповнення легкокінних російських полків, а зали-

шені при Колегії 24 рядових із старшинами на початку 80-х рр. були приєднані до Губернської штатної роти. Особиста надвірна команда гетьмана Розумовського отримала нового «патрона» в особі генерал-фельдмаршала, генерал-губернатора Малоросії та президента Малоросійської колегії, графа П.О.Рум'янцева і була призначена до його похідної секретної канцелярії «для случающихся по оной разных употреблений»⁵⁶. Джерела вказують на те, що мундир компанійців-гусарів залишався, принаймні в перший час, старого зразка як кольором, так і будовою, і не був замінений новим російським штатним мундиром зразка 1763 р. Але сама НКК, втративши могутнього покровителя, втратила і свій гвардійський статус і перейшла до рангу звичайних урядових служителів, через що і вимоги до її утримання знизились. Особливо ця тенденція окреслилась під час Російсько – турецької війни, коли головний наглядач в особі Рум'янцева знаходився на фронті. Хоча за даними полковника Київського полку О.О.Безбородька НКК залишалась споряджена гусарськими мундирами і в 70-х рр. (підтвердження цьому нам знайти не вдалося – *Є.С.*) табель про особовий склад НКК за 1767 р. показує, що лише невелика частка особового складу НКК, включно зі старшиною, мала гусарський мундир, решта ж носила «полський» мундир, тобто козачого зразку; більшість компанійців не мала і вогнепальної зброї (не виключено, що для НКК-і досі не встигнули повністю виготовити карабіни та пістолети, а можливо і нові гусарські мундири). В наявних документах про розшук втікачів (1767, 1772 рр.) серед службового строю компанійців згадуються старі мундири, козацький одяг та цивільне вбрання: «кафтан зеленого сукна весма ветхой», киреї сукна синього, білою тасьмою обкладені, черкеска синя, чоботи чорні, «шапка каплоухая синяя тёплая с белою опушкою» (клаповухий зимовий капелюх, малахай – *Є.С.*)⁵⁷, шабля козацька⁵⁸. Отже, надвірні гвардійці з ліквідацією гетьманства повернулися до свого дореформеного становища військових служителів, залишивши позаду зоряні часи своєї історії, що увійшли яскравою сторінкою в історію українського війська та поповнили культурний фонд української старовини.

1. Заруба В. Охотницьке (наймане) військо на Лівобережній Україні в останній чверті XVII століття // Записки Наукового товариства Т.Шевченка. – Т. 225: Праці історично – філософської секції. – Львів, 1993. – С. 250; Історія Русів / Пер. І. Драча. – К.: Радянський письменник, 1991. – С. 239.

2. Слабченко М.Е. Протокол отпускных писем за гетмана Апостола 1728 года. – Одесса, 1913. – С. 101; Слабченко М.Е. Центральные учреждения Украины XVII – XVIII ст. – Одесса, 1918. – С. 45.

3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф.51. – Оп. 3. – Спр. 4498. – Арк. 5; Ф. 52. – Оп. 3. – Спр. 201. – Арк. 2–3, 6; Спр. 427. – Арк. 6; Ф.51. – Оп. 3. – Спр.10762.– Арк. 2–4; Спр. 10277. – Арк. 7, 8; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. (далі – ІР НБУВ.). – Ф. 1. – Спр. 51201 (Лаз 8). – Арк. 25–26.

4. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр. 11189. – Арк. 15; Спр. 11977. – Арк. 3–4; Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 1024. – Арк. 2–6.

5. Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии, издаваемые под ред. Н.П. Василенка. – Вып. II: Экстракт из указов, инструкций и учреждений. Собрано в Правительствующем Сенате, по малороссийской экспедиции. 1786 года. – Чернигов, 1902. – С. 244–247.

6. ЦДІАУК. – Ф.269. – Оп. 1. – Спр. 824. – Арк. 3; Спр.1039. – Арк. 2; Спр. 1024. – Арк. 6; Спр.1439. – Арк. 4; Спр. 4412. – Арк.96; Ф.51. – Оп. 3. – Спр.12347. – Арк. 4–5, 11–13, 16, 19; Спр.15599. – Арк. 4–7.

7. ЦДІАУК. – Ф.269. – Оп.1. – Спр.1973. – Арк. 2; ф.51. – Оп.3. – Спр. 17572. – Арк.1.

8. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.10277. – Арк.160; ф.269. – Оп.1. – Спр. 993. – Арк. 18, 120, 125.

9. Сукно – шерстяна тканина полотняного переплетіння (суров'я), на поверхні якої волокна шерстяної повсті настільки збиті, що закривають проміжки нитками, надаючи тканині вид поярку.

10. Жупан (від лат. jura) – польський каптан, у близькій спорідненості з аналогічним одягом іранських племен на Кавказі – бешметом.

11. Білецький П. Український портретний живопис XVII – XVIII ст. – К.: Мистецтво, 1969. – С. 228, 237; ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.70260. – Арк.17; ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп. 3. – Спр.10947. –

Арк.17; Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – С. 203–205; Gutkowska-Rychlewska M. Historia ubiogow. – Wrocław; Warszawa, 1968. – S. 503; Тананаева Л.И. Сарматский портрет. Из истории польского портрета эпохи барокко. – М.: Наука, 1979. – рис. 62, 87, 91, 89, 92; Стороженки: Фамильный архив. – К., 1908. – Т. 6. – С. 208.

12. Ймовірно поширення цього одягу почалося активно після походів російсько-українського війська у перські провінції, Закавказзя та Крим у 20–30-х рр., коли відбувалися тісніші контакти з степовим козацтвом, адигами (черкесами), татарами та іранськими народами. За будовою це є тип недовгого суконного кунтуша, подібного до поширеної у донських, слобідських і запорізьких козаків черкески з відкидними рукавами кавказького (черкесо-осетинського) типу, головними ознаками якої були значна приталенність, короткополість та мішкуватість. Черкеска ідеально відповідала потребам легкого кіннотника, а також в пішому строю у військовому побуті, що й забезпечило її поширення серед більшості кавказьких, середньоазійських народів і татар, а через них і серед козаків. В Польщі в середині століття також отримала поширення серед шляхти та магнатів черкеська мода в конструктивних особливостях та способі носіння кунтушів, включаючи і спосіб пов'язування поясів. З цим одягом можна зв'язати згадувані князем Кітовичем «чекмани» (чекман – кунтуш, пошитий татарським кроєм. Рос. «чекмень», з тюрк. «чепкен» – черкеска), що носились без відкидання рукавів на плечі. Мода на чекмани тривала до 1760-х рр., коли в Польщі (а слід за нею і в Гетьманщині) настала мода на кунтуші з вузькими шалевими комірами контрастного кольору.

До 50-х рр. черкески зустрічалися як серед нижчих верств, так і шляхти. Польський кунтуш відзначався більшою довжиною, меншою приталенністю та менш широкою юбкою. З 50-х років «кунтуш» в Гетьманщині набуває статус позастройового одягу. Від черкески він відрізнявся тим, що ані його довжина, ані колір, ані матеріал не визначалися ордерами і залежали від волі власника. Носити його стає привілеєм шляхти, вищих чинів українського війська. Тому К. Розумовський після свого обрання наказав переробити кунтуші військових служителів на черкески, пошивши їх «суфтелнее и коротковато».

13. Крашенина – лощене фарбоване полотно саржевого переплетін-

ня (наявність на лицьовому боці тканини вузьких смуг (сарж), що йдуть знизу вверх направо). Завозилося з Росії.

14. Студенецька Е.Н. Одежда народов Северного Кавказа. XVIII – XX вв. – М.: Наука, 1989. – С. 27, 28, 30, 39, рис. 1; Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Зібрання творів: У 7 т. – Т.7; Историчні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 47, 86; Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842. – С. 28–29; Яворницький Д.І. Вказ. пр.– Т. 1. – С. 205–206; Kitowicz J. Opis obyczajow i zwyczajow za panowania Augusta III. – Wyd. drugie. – Petersburg; Mohylew. – 1855. – Т. III. – С. 166–168, 177; Gutkowska-Rychlewska M. Вказ. пр. – S. 659, 868; рис. 651, 750, 751 а-с, 760 а, в; Планшет V; Дневник генерального хоружаго Николая Ханенка (1727–1753) //Киевская старина (далі – КС) –1884. – № 10. – С. 102; 1885. – №7. – С. 177; 1886. – №7. – С. 306; ІР НБУВ.– Ф.І. – Спр. 155718 (Лаз 4/5). – Арк. 427; Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я. Ломиковским //КС. – 1984. – №9. – С.33; ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп. 3. – Спр.10947. –Арк.1; Бытовая малорусская обстановка в документах XVII – XVIII ст. //КС. – 1887. – №10. – С. 336 – 356.

15. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России. – К., 1851. – С.32; Kitowicz J. Opis obyczajow ... – S. 162; Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа //Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Пг., 1916. – Т. II. – С. 593; Николаева Т.А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. – К.: Наук. думка, 1987. – 43.

16. Археологія доби українського козацтва. – К., 1997. – С. 85; Шафонский А. Вказ. пр.– С.33; Георги И.Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов и их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, Верований и прочих достопамятностей.– СПб, 1799. – Ч. IV. – С. 343.

17. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.19303. – Арк. 307; Ф.94. – Оп. 2. – Спр. 80. – Арк. 249–250; Gutkowska-Rychlewska M. Вказ. пр. – Планшет V; S. 521; Kitowicz J. Opis obyczajow ... – S. 159–160; Познанский Б. Одежда Малороссов //Тр. XII АС в Харькове. – М., 1905. – С.

189; Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі, 1785 – 86 года. – К.: Либідь, 1994. – Рис. «Малоросийский козацкий подпомощник».

18. ЦДІАУК. – Ф.269. – Оп.1. – Спр. 2140. – Арк.1–18.

19. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я. Ломиковским //КС. – 1984. – № 8. – С. 28; Шафонский А. Вказ. пр. – С. 68.

20. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.15619. – Арк.1, 7.

21. ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр. 14978. – Арк.2; Спр.19063. – Арк. 6; Еремеев І.С. Герби гетьманів України. –К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. – С. 50–51; Chamber's Encyclopedia. – London, 1973. – Vol. 14. – P. 77; Gloger Z. Encyclopedia staropolska ilustrowana. – Warszawa, 1900. – T.1.– S. 124.

22. Опанча (з тур. «япондже») – верхній демісезонний одяг, що мав вигляд широкого довгого плаща без рукавів.

Бурка – перс. берек, берк – сукно з верблюжої шерсті, повсть, а з тур. бурк – опанча, пошита з такої повсті. Недовгий повстяний плащ-накидка з довгим ворсом на лицевому боці, яка накидувалася замість опанчі, краще за неї боронила від січної зброї. Здавна побутувала у іранців, кавказців, татар.

23. Короленко П.П. Материалы по истории войска Запорожского, извлечённые из дел Харьковского Исторического Архива //Сб. Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1897. Т. 9. – С. 150; Георги И.Г. Вказ. пр. – С. 342–343; ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 10450. – Арк. 4.

24. Ладівниця – шкіряна сумка з відкидною кришкою та коробкою з отворами у 2–3 ряди для зберігання ладунків, яку носили на перев'язі через плече біля пояса, з правого боку, або ж на ремні португелі.

25. Португелія – спорядження для носіння січної зброї. Складається з ремня і двох пасів для кріплення до піхв.

26. Позумент (галун) – вузька тасьма, виготовлена із золотих, срібних, мідних чи із сплава металів високопробних ниток на шерстяній чи шовковій основі. Використовувався для обшивки предметів обмундирування і спорядження.

27. ЦДІАУК – Ф.54. – Оп. 3. – Спр. 5258. – Арк. 4–9; ІР НБУВ.– Ф.І. – Спр. 53112 (Лаз 127). – Арк.299; спр. 155718 (Лаз 4/5). – Арк.427.

28. ЦДІАУК. – Ф. 94. – Оп.2. – Спр. 96 – Арк. 217; Ф.64. – Оп.1. – Спр. 58. – Арк. 551; Спр.576. – Арк. 223; Ф.763. – Оп.1. – Спр. 398. – Арк. 66–68.

29. Грезет – шовкова однотонна матерія з дрібним тканим візерунком.

30. Сокирко О. Рицарі другого сорту: найманці в «легітимному порядку» Гетьманщини // Просемінарій. – 1999. – Вип. 3. – С. 78–79; ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11389. – Арк. 11–13, 15, 16.

31. ЦДІАУК. – Ф.269. – Оп.1. – Спр. 3167. – Арк. 6–7.

32. «Погон» – скоба, пригвинчена з лівого бочка рушниць, до якої кріпився гак-карабін панталера (спеціальний перев'яз з карабіном, зав'язувався через ліве плече).

33. ЦДІАУК. – Ф. 108. – Оп. 2. – Спр.498. – Арк. 3; Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 3243. – Арк. 2, 3, 20.

34. ЦДІАК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр. 17572. – Арк.1.

35. Останні роки правління Розумовського, який намагався активно розбудувати інститути Гетьманщини, підіймаючи її на рівень європейських країн, виявилися також дуже плідними у військовій сфері, відзначившись зокрема реформуванням та масштабною уніфікацією зовнішніх атрибутів військових інститутів Гетьманщини: одностроїв, озброєння та колективних відзнак, як у козацьких військах, так і в найманих. Але, якщо консервативна козацька старшина, залишаючись вірною ідеалам лицарської шляхти, ставала час від часу ініціатором корисних змін, призваних поліпшити та полегшити службу козаків з практичного боку, то гетьман мріяв «окультурити» українське військо, наслідуючи взірці передових європейських армій. Подем випробування в цьому напрямку стали підзвітні гетьману наймані військовослужбовці («гвардійці»), яких він бажав уподібнити придворним гвардіям Росії й Польщі (тим паче, що, відстоюючи фінансову самостійність Гетьманщини, гетьман міг вільно розпоряджатися витратами щодо підвладних йому військових інститутів). В результаті реформ військовий однострій набував суворої регламентованості, підкреслював приналежність його носія не тільки до військової корпорації, а всередині її – до певної воїнської служби, спеціальності, як то: козацької (виборних та компанійських козаків), караульної жолдацької, кур'єрської-їздової, військової музики, артилерійських служителів.

36. Зростання значення гусар припадає на початок 1760-х рр., по закінченню 7-річної війни, в якій знов повернулись до масової атаки флангів з січною зброєю, в першу чергу в прусській армії, що і забезпечило їй перемоги. Майже у всіх крупних арміях з'являються і починають швидко зростати полки легкої кавалерії. Не оминув цей процес і голштинський корпус Петра III, в новостворені гусарські полки якого було на вербовано багато українців. Свідком цього, а можливо і співучасником був і Кирило Розумовський, що не могло не відбитися на векторі його реформ в українському війську. На користь обрання саме гусарського строю зіграло, на мою думку, і те, що в Польщі надвірні корогви королів, магнатів та гетьманів також склалися того часу з легкої кавалерії: улан та гусарів, де до них висувалися передусім вимоги швидкості та мобільності, особливо потрібні при оперативному виконанні доручень, при супроводі гетьмана на полюванні тощо.

37. Струкевич О. Кирило Розумовський // Історія України в особах: Козаччина. – К.: Україна, 2000. – С. 255; ЦДІАУК. – Ф.51. – Оп. 3. – Спр. 16919. – Арк. 2–3, 4; Спр. 17852. – Арк.5; Гольженков И., Степанов Б. Европейский солдат за 300 лет (1618 – 1918). Энциклопедия военного костюма. – М.: Изографус, ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 12; Беспалов А. Армия Петра III. 1755–1762. Голштинский корпус в России. – М., 2003. – С. 34, 68. Kitowicz J. Opis obyczajow... – Т. III. – С. 22.

38. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп.3. – Спр. 9417. – Арк. 12.

39. Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі, 1785 – 86 года / Вст. ст., упор. та примітки П.М. Саса, В.О. Щербака. – К.: Либідь, 1994. – С. 670; Струкевич О. Кирило Розумовський // Історія України в особах: Козаччина. – К.: Україна, 2000. – С. 252, 258.

40. вершок = 1,5 дюйма = 4,45 см; аршин = 16 вершків = 71,12 см

41. Стамед – цупка шерстяна косонитна тканина полотняного плетіння, схожа на грубе сукно.

42. Долومان – гусарський мундир короткого обтяжного крою, розшитий на грудях, руках і спині фігурними шнурами – бренденбурками. Застібався щільно від шії до пояса, підперезувався гарусним кушаком, або поясом з поперечними перехопленнями.

43. Ментик – гусарська куртка без коміра, облямована хутром, висіла на лівому плечі за допомогою шнурів.

44. Чакчіри – кавалерійські брюки (рейтузи), що носились особовим складом гусар. Розшивалися шнурками складного візерунчатого рисунка.

45. Креп – тонка шовкова або вовняна тканина, що має шероховату поверхню.

46. Каразея – шерстяна тканина грубої виробки, розріженої фактури.

47. Ташка (фр. *tache* – сумка) – плоска шкіряна сумка, покрита на кришці сукном. Її носили на 3-х пасках, пристібнутих до поясної портупейі.

48. Чапрак (вальтрап) – сукна чи шкіряна покривка поверх сідла чи підника для запобігання від пилу і дощу, служив і у якості прикраси.

49. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп.3. – Спр. 9417. – Арк.13–16; Висковатов А.В. Историческое описание одежды и вооружения российских войск с рисунками, составленное по высочайшему повелению. – СПб. – 2-е изд. – СПб., 1899. – Т. 3. – С. 23, 57–59, 133–135, рис. 468, 469; Прусские гусары армии Фридриха Великого // Воин. – 2001. – №1. – С. 9–11; Глинка В.М. Русский военный костюм XVIII – начала XIX века. Альбом. – Л.: Художник РСФСР, 1988. – С. 35.

50. Під назвою «юпки» у XVIII ст. фігурують короткополі спідні каптани і суконні свитки із сторчковим коміром, пошиті до стану, з домотканого тонкого, зазвичай фарбованого, сукна, що підтверджується і писемними джерелами

51. Кирея (з тур.) – верхній довгий й широкий суконний непідбитий плащ прямого крою з рукавами, з малим сторчковим коміром та пришитим великим виложистим коміром; «кобеняк» – тур. «капанак», кирг. «кебанак» – плащ-дошовик, кирея з відлогої, з широкими рукавами, свуженими к кінцям. Під згаданими «киреями» могли також розумітися власне не киреї (кобеняки, опанчі), а козацькі черкески. Ця плутанина могла бути викликана необізнаністю писаря та осавула з точною термінологією, що споглядається і в інших документах, посланих з канцелярії Надвірної корогви. Проте в цьому випадку вони мали б підбиватися крашениною та полотном, про що не згадується у Відомості. Киреї ж зазвичай нічим не підбивалися. Тому цей варіант більш вірогідний.

52. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 4. – С.

152; 1980. – Т. 11. – С. 615; Познанский Б. Одежда Малороссов // Труды XII АС в Харькове. – М., 1905. – С. 184; ЦДІАУК. – Ф.64. – Оп.1. – Спр.580. – Арк.119; Николаева Т.А. Вказ. пр. – С. 55; Kitowicz J. Opis obuczajow... – Т. III. – S.30, 174; Георги И.Г. Вказ. пр. – Ч. IV. – С. 342.

53. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я. Ломиковским //КС. – 1984. – № 8. – С. 28; Шафонский А. Вказ. пр. – С. 69.

54. ЦДІАУК. – Ф. 54. – Оп.3. – Спр.527. – Арк.1.

55. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп.3. – Спр.17852 – Арк. 2, 3, 5, 9, 10; Ф. 54. – Оп.3. – Спр. 526. – Арк.1.

56. ЦДІАУК. –Ф.51. – Оп.3. – Спр.20067. – Арк.102; спр. 9417. – Арк. 12; Доклад гр. П.А. Румянцева Императрице Екатерине II 1781 года //КС. – 1884. – №12. – С. 701; Шафонский А. Вказ. пр. – С. 69.

57. підшитий овчиною малахай, капелюх з лопатями-навушниками, що опускалися на потилицю і вуха; подібними до нього були польська «капуза» або завірюха та литовська «аплеуха».

58. Краткая летопись Малой России В.Рубана. – СПб., 1777. – С. XIX; ЦДІАУК. – Ф. 763. – Оп. 1. – Спр. 209. – Арк. 8–11; Ф. 64. – Оп.1. – Спр.576. – Арк. 65; ф.54. – Оп.3. – Спр. 6732. – Арк.2; Gloger Z. Encyclopedia staropolska ilustrowana. – Warszawa, 1900. – Т.1. – S. 263, 266.

Eugene Slavutych

UNIFORM OF THE NADWIRNA COMPANIISKA COROGUAOF THE HETMAN K. ROZUMOVSKY

The present paper is dedicated to the development of the uniform of the «Nadwirna kompaniiska corogua», the mercenary mounted courier crew, «guard», which serviced to the government of Cossack Hetmanate, during the governing of the hetman K. Rozumovsky.

